
СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Адабиётшунослик / Литературоведение / Literary criticism

Amonova Zilola Qodirovna

Buxoro davlat universiteti,

O'zbek adabiyoti kafedrası dotsenti, f.f.n.

Safarova Shalola

Buxoro davlat universiteti talabasi

"LAYLI VA MAJNUN" DOSTONINING HAMD BOBIDA SHOIR MAHORATI

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2020-SI-2-19>

АННОТАЦИЯ

Maqolada Alisher Navoiy ijodida alohida o'rin egallaydigan "Xamsa" dostonlaridan "Layli va Majnun" tarkibidagi hamd bobi g'oyayaviy-badiiy tahlilga tortilgan. Tahlil davomida misralarda keltirilgan fikrlarning manbalari, ya'ni Qur'oni Karim, Hadisi Sharif, tasavvuf ta'limoti bilan bog'liq jihatlarga e'tibor qaratiladi. Doston tarkibidagi she'riy satrlar nasriy bayon qilinib, tahlilga tortiladi. Hamd bobi tahlilga tortilar ekan, o'zbek kitobatchilik tarixida maxsus an'ana (an'anaviy kirish boblar: basmala, hamd, munajat, na't) larning shakllanishi haqida ham fikr yuritiladi. Hamd bobida Alisher Navoiy Ollohning azamatlik qudratiga, ya'ni yo'qdan bor, bordan yo'q qiluvchi ulug' zot ekanligiga alohida e'tibor qaratgan. Ana shu jihatlari tahlilda inobatga olingan. Maqolada shoirning badiiy mahoratiga ham baho beriladi.

Tayanch so'zlar: hamd, doston, badiiy mahorat, talmeh, "Xamsa", "Layli va Majnun"

Амонова Зилола Кадыровна

доцент кафедры узбекской литературы БухГУ, канд.

Сафарова Шалола

студент Бухарского государственного университета

УМЕНИЕ ПОЭТА ВОСХВАЛЯТЬ ПОЭМУ "ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН"

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается хвала Аллаха в поэме "Лейли и Мажнун" из творчества "Хамсы" Алишера Навои. Также, уделена большая внимание к строкам поэмы,

и корнями этих строк является "Каран", "Хадис" (слова пророка) и суфизм. Поэтические строки в поэзии описаны в прозе и проанализированы. художественному мастерству. В статье также рассматривается формирование особых традиций в истории узбекской литературы. В разделе, посвященном восхвалению, Алишера Навои подчеркивает величественную силу Аллаха, то есть величайшую и самую разрушительную. Эти аспекты учитываются при анализе. Художественные способности поэта также будут оценены.

Ключевые слова: хвала Аллаха, поэма, художественной мастерство, талмех (упоминание имя исторической личности в Восточной литературе), "Лейли и Мажнун", "Хамса".

Amonova Zilola Kodirovna

associate professor of Bukhara State University

Safarova Shalola

Student of Bukhara State University.

POET'S SKILL IN PRAISE OF THE SONG "LAYLI END MAJNUN"

ANNOTATION

The article draws on the ideological and artistic analysis of praise from "Khamisa" poems as "Layli va Majnun" which have a special place in the work of Alisher Navoi. The analysis focuses on the sources related to the texts of the texts, such as the Qur'an, hadith, and mysticisms. The poetic lines of the poem are described in prose and analyzed. The chapter on praise also focuses on the formation of special traditions in the history of Uzbek literature (traditional introductory chapters: basmala, hamd (praise to Allah), munojot

and na't (praise to the prophet)). In the praise of Allah, Navoi emphasizes the greatness of Allah's majesty, that is, the greatest and the most destructive. These aspects were taken into account in the analysis. The article also evaluates the literary skills of the poet.

Keywords: the God's praising, analyze, the poet's skill, poem, lyrics, "Layli end Majnun", "Hamsa", Talmeh (mentioning the name of a historical person in Eastern literature)

Sharq mumtoz adabiyotida islom dini va arab yozuvi bilan birga maxsus an'ana kirib keldi. Ya'ni asarlarni basmala, hamd, na't, bag'ishlov kabi kirish qismiga taalluqli qoidalar asosidayo'zish keng taraqqiy etdi. Bu qoidalar qat'iy prinsipga aylandi va XX asrning boshlariga qadar davom etdi. Jumladan, Alisher Navoiyning "Xamsa" asari ham shu mezon asosida yaratilgan. Shoir "Xamsa" tarkibidagi har bir dostonni hamd, munojot, na't boblari bilan boshlagan. Faqat "Hayratul abror" dostonini dastlab basmalayi sharif ta'rifi bilan boshlagan. So'ng hamd bobi berilgan. Sababi "Xamsa" besh dostonidan iborat bo'lsa-da yaxlit bir asar sanaladi. Asarning ibtido dostoni bo'lmish "Hayratul abror" basmalayi sharif bilan boshlanishi albatta shart edi. Chunki Hazrati payg'ambarimiz hadislaridan birida: "E'tiborli har bir ish "bismillah" bilan boshlanmas ekan, uning oxiri kesikdir", ya'ni barakasi bo'lmaydi, oxiriga etmaydi, deb qat'iy ta'kidlaganlar. Modomiki shunday ekan, Alisher Navoiy buyuk "Xamsa" asarining ilk dostoni "Hayratul-abror"ni ham "Bismillohir Rahmonir Rahim" bilan boshlashi tabiiy bir hol edi.

"Xamsa" tarkibidagi qolgan dostonlar esa hamd bilan boshlangan. Buning bosh sababi Oллоhning kitobi bo'lmish Qur'oni karimga o'xshatma qilishdir. Chunki ilohiy kitobning 1-surasi ham "Bismillohir rohmани rohim" dan keyin hamd bilan, ya'ni "Oллоhga hamd bo'lsin" degan oyat bilan boshlanadi. Musulmon olamining dasturulamali bo'lgan Qur'oni Karimdagi bu holat adabiyotga ham o'z ta'sirini o'tkazgan. Jumladan, "Layli va Majnun" dostoni ham hamd bilan boshlangan:

Ey yaxshi oting bila sarog'oz,

Anjomig'akim yetar har og'oz.

Shoir o'z hamdini (hamd arabcha maqtov, shukur) Oллоhga murojaat bilan boshlagan. Ya'ni sening ezgu noming bilan sarog'oz (boshlamoq) qildim. Zero, har anjom (oxir, tugash) va og'oz (boshlanish) senga yetar, deydi. Navoiy baytda qanday ish bo'lishidan qat'iy nazar Oллоhning nomi bilan boshlansa xayrli yakun topishiga urg'u beradi. Chunki har ishning ibtidoysi intihosi Oллоh qo'lidadir. Mazkur fikr ifodasi uchun tazod san'ati (anjom va og'oz) o'rinli xizmat qilgan. Hamdda Oллоh sifatlariga urg'u berib, qudratli Zotning boqiy ekanligiga, insonlarning foniyligiga alohida e'tibor qaratadi:

Ey aqlg'a foizi maoniy,

Boqiy senu borcha xalq foni.

Darhaqiqat, Oллоh abadiy mavjud, insoniyat hayoti esa o'tkinchiligi Qur'oni karim suralarida ham ifodalangan. Shoir Oллоhni madh etib, uning aqlga foiz (boy), maoniy (ma'nolar) egasi ekanligini ham nazardan chetda qoldirmaydi. Navoiy baytda "boqiy" va "foni" so'zlari orqali tazod san'at, "aql" va "maoniy" so'zlari orqali esa tanosub san'atidan o'rinli foydalanganligini ko'rish mumkin. Keyingi baytda Oллоhning yaratuvchilik sifati haqidagi mulohazalar bayon etiladi:

Ey elga adam baqoni aylab,

Zotingg'a fanoni foni aylab,

Ya'ni adam (yo'q, yo'qlik) olamidan elni yaratding, o'zing baqo (boqiylik, abadiylik) zotsanki, Sen o'zing xalq qilgan (yaratgan) el uchun fano (yo'q bo'lish) yo'lini tanlagansan, deya Qur'oni Karimda keltirilgan fikrlarga ishora qiladi. Navoiy "adam", "baqo" so'zlari orqali tazod va "adam", "fano" so'zlari bilan tanosub san'atinidan foydalangan. Shoirning badiiy mahorati mazmun ifodasini asosli va o'ziga xos tarzda ifodalash uchun xizmat qilgan.

Ma'lumki, Oллоh taollo o'z bandalarini yaratib, ularga yuksalish maqomini berdi. Ilm egallash va u bilan dunyo va oxirat haqida bilish bilan bog'liq tushunchalarni anglamoq imkoniyatini bergan. Ammo g'ayb sirlari mavjudki, uni Oллоhdan o'zga bila olmas. Oллоh uchun nafaqat g'ayb sirlari, balki hech bir sir noma'lum emasligi hamdning keying baytlarida qayd etilgan:

Ey ilmingg'a g'ayb sirri ma'lum,

Mavjudsen, o'zga borcha ma'dum.

Shoir ey (ollohga murojaat) ilmiga g'ayb (g'oyiblik, ko'zga ko'rinmaydigan) sirlar ma'lum bo'lgan zot, Sen hamish mavjudsan borsan, qolgan barcha, ya'ni maxluqot olami (yaratilganlar) esa o'tkinchidir, deya murojaat qilib, Oллоhning azaliy va adabiy Zotligiga urg'u bergan. Baytdagi "ma'lum" va "ma'dum" (mavjud emas, yo'q bo'lgan) so'zlari tazod san'atini keltirib chiqargan.

Navoiy Oллоhning cheksiz qudrat sohibi ekanligini izohlab, yaratuvchining lutfi bilan barcha ashyolar mavjudlik nomiga erishishi, ammo qahri bilan nobudlikka yuz tutishi mumkinligiga urg'u beradi. Ya'ni qudratli Oллоh uchun yo'qdan bor qilmoqlik yoki bordan yo'q qilmoqlik hech bir muammosiz ekanligini ta'kidlagan:

Ey yo'q qilibon adamni budung,

Yo`qlug`ni adam qilib vujudung.

Tangri taollo adam (yo`q, yo`qlik) olamini qudrati bilan bud (borlik, mavjudlik) etib, adamni yo`q qildi, ya'ni adam (yo`qlik) olamidan bud (borlik, mavjudlik) hosil bo`ldi. Hamd bobining deyarli barcha baytlarida tazod san'atining qo`llanilgani mazmun mohiyat ifodasi uchun asosli xizmat qilgan deyish mumkin. Jumladan, ushbu baytdagi "bud", "adam" so`zlari ham tazod hisoblanadi.

Tasavvuf ahli orasida "Olloh go`zaldir. Go`zallikni sevadir", degan fikr bot-bot tilga olinadi. Shuning uchun Tangri taollo o`ziga xalifa deb bilgan insonni ham go`zal qilib yaratgan. Mana shu go`zallik, chiroy butun insoniyatni maftun etadi. Naql qilinishicha, "Misr ayyollari Yusuf payg`ambari ko`rgach, u kishining go`zalliklaridan hayron qolib qo`llarini keskanliklarini ham payqamaydilar" [6, 28].

Navoiy bu borada keyingi baytda shunday deydi:

Ey husnni dilpazir qilg'on,

Ey ko`nglin anga asir qilg'on.

Ey (ollohga murojaat) husn (go`zallik, chiroy) ni dilpazir (ko`ngilga yoqadigan, yoqimli) qilgan. Ey (ollohga murojaat) ko`nglini unga (go`zallikka) asir qilgan Zot faqat Sensan, deya Ollohga murojaat qilgan. Shoir baytda olloh koinotdagi barcha go`zallikni dilpazir (ko`ngilga yoqadigan) qilib yaratgan va hatto shu go`zallikka uning o`zi ham asir bo`lganligini bayt mazmuniga singdirgan.

Olloh bandalarini go`zal qilib yaratganligini ta'kidlagan edik. Ammo aytish joizki, Ollohning o`zi tengsiz go`zal, bandalari Unga oshiq, shaydo bo`ldilar. Bu tom ma'nodagi oshiqlik bo`lib, ayni ahvolga tushganlar majnun (junun, telba) ga aylanishlari, tabiiy bir hol edi:

Ey husng`a aylaganni shaydo,

Majnunlug`ila qilib huvaydo,

Ey (ollohga murojaat) husn (go`zallik, majoziy ma'noda ollohning husni, go`zalligi) ga shaydo bo`lganning holini bilmogchi bo`lsangiz, Majnunning ahvoliga boqsangiz huvaydo (ayon, ravshan) bo'ladi.

Husnga maftun bo`lish, oshiq bo`lish - bu ishq dardiga muhtalo bo`lmoqlikdir. Zero, ishq eng azaliy va adadiy tuyg`uki, naql qilishlaricha insoniyatdan han avval yaratilgan ekan: "Olloh taolo eng avval yaratgani rasulullohning nuri edi. SHundan keyin ul nurni to`rtga bo`lib, bir bo`lagidan Arshi A'loni, bir bo`lagidan qalamni, uchinchi bo`lagidan Jannatni va so`nggi bo`lagidan mo'minlarni yaratdi. Keyin ul to`rt bo`lakni yana to`rtga bo`lib, birinchi bo`lagidan azizu mukarram Rasulullohni, ikkinchi bo`lagidan aqlni, uchinchi bo`lagidan Uyatni, to`rtinchi bo`lagidan Ishqni yaratdi " [5, 3].

Navoiy ham ishqni jahonni kuyduruvchi qudrat sifatida e'tirof etadi:

Ey ishq o`tin aylagan jahonso`z,

Har bir shararini xonumonso`z,

Ey (ollohga murojaat) ishqining olovini jahonso`z (jahonni kuydiradigan, jahonga fitna soladigan) qilgan zot. Sen uning (olovning) har bir sharar (uchqun, alanga)sini ham xonumonso`z (bor-yo`g`ini kuydiruvchi) qilib yaratding, deya ishqni Olloh tomonidan qudratli qilib yaratilganligini ta'kidlaydi. Ya'ni mobodo ko`ngilga ishqidan bir uchqun tushsa insonning bor-yo`g`ini kuydirib yuborishi uqtiradi.

Ijod ahllari ishqqa o`t deya ta'rif beradilar. Darhaqiqat, u - o`t; tushgan joy (ko`ngil) ni, jahonni, xonumonni yondiradi:

Ey o`rtab ul o`tqa xonumonlar,

Ne xonu ne monki, jismu jonlar,

Navoiy ul o`t (ishq o`ti) ga xonumon (uy-joy, bor-yo`q) lar o`rtanadi. Nafaqat

xonumonlar, balki bu olovda jismu jonlar ham o'rtangay, deydi. Mazkur baytda shoir ruju san'ati orqali fikr ta'sirchanligiga erishgan.

Husn va ishq egiz tushunchalardir. Go'zallik ishqni yetaklaydi:

Ey kimniki aylabon parivash,

Majnun anga yuz asiri g'amkash,

Ey (ollohga murojaat) sen kimniki parivash (paridek go'zal) qilib yaratsang, unga oshiq bo'lgan kimsa (Majnun) ul go'zalga yuz marotaba asir bo'lib, g'amkash (g'am tortuvchi, alam chekuvchi) bo'lib qoladi, deya Navoiy ishq qudratiga yana bir karra urg'u bergan.

Ishq dardiga muhtalo bo'lgan oshiqning ruhiy holatida kuchli o'zgarish ro'y beradi. Uning qalbi, joni ishq va oshiqlik tufayli o'rtanadi:

Ey kimni qilib parig'a Majnun,

Ashki suyin oqizib jigargun.

Navoiy ey (Ollohga murojaat) sen kimniki Majnundek pariga asir qilsang, uning ashk (ko'z yoshi) i jigargun (jigarrang), qon bo'lib oqadi, deya mubolag'a, talmeh san'atlari orqali ishq va oshiqlik masalasiga baho bergan.

Olloh oliy qudratli zotdirki, u har erda va har vaqt hoziru nozir. Har nafasda, har zarrada zuhrdir - bordir. Butun borliq uning borligiga dalildir:

Ey har sorikim qilib tajalli,

Ul mazhar o'lub jahonda Layli.

Navoiy Ollohning har sori (taraf, tomon) tajalli (ko'rinish, jilvalanish) qilganligini, ul mazhar (sening yerdagi ko'rinishing, paydo bo'lish) jahonda Layliga nasib bo'ldi, deya "Layli va Majnun" haqidagi hikoyatga ishora qilgan. Baytda talmeh vositasida obraz va ifoda mohiyati ochib berilgan.

O'z mulohazalarini davom ettirib shoir, "Layli va Majnun" dostonidagi voqealarga ham ishora beradi. Dostonda Majnun uchun Olloh tajallisining oti Layli, unga oshiq bo'lgan Qays, ammo uning sifati Majnun (telba, jinni) edi:

Ey oniki Layli aylab otin,

Majnun qilmoq, qilib sifotin.

Baytda Olloh ishqidan o'rtangan qalb sohibi majnun sifatiga ega bo'lishi, ya'ni butun es-hushdan ajralib, faqat Haq yodi bilan yashash va Unga erishish g'oyasi ifodalangan. Bu o'rinda Qur'oni Karim "A'rof" surasining 143-oyatida keltirilgan. Muso payg'ambar Ollohning jamolini ko'rish uchun kunu tun toat ibodat qilgani, ammo Olloh jamolining bir shu'lasini ko'riboq necha ming yil hushidan ketib yotgani va qayta uyg'onganda yana Olloh nomini aytganligi bilan bog'liq fikrlarni keltirish o'rindir.

Ma'lumki, ishq aqlga bo'ysunmaydi. Bo'ysunsa bu - ishq sanalmaydi:

Ey Majnunung xiraddin ozod,

Ohi beribop xiradni barbod,

Shoir Majnun (ishq yo'lidagi telba oshiq) ning xirad (aql, zehn) ga ega emasligini ta'kidlar ekan, uning (Majnunung) har bir qilgan ohu, nolasi o'z aqlini barbod qilyapti, aqldan ozishiga sababchi bo'lyapti, deb ishq va aql tushunchalariga o'ziga xos tarzda baho bergan.

Ishqqa "Temirni oltinga aylantiruvchi - kimyo", deb bejizga ta'rif berilmagan:

Ey aql sening yo'lingda g'ofil

Kim telba, sening yo'lingda oqil.

Navoiy ishq yo'lida aql hamma narsadan g'ofil (g'aflatda qolmoq, bexabar) bo'ladi. Telba esa, ishq yo'liga kirs, u bu yo'lda oqil, donoga aylanishini ta'kidlagan. Baytda Ollohning visoli tomon olib boradigan yo'lga kirgan har bir insonning vujudu qalbi pok

bo'lishi, imyon, insof unga doim hamroh bo'lishi haqida aytiladi. Baytda mohiyat ifodasi uchun tazod ("telba" va "oqil") san'atidan o'rinli foydalanilgan.

Olloh - eng qudratli, buyuk zot, ayni damda kechirimli, bandalariga mehribondir:

Ey bandalariga jovidona,

Omurzish uchun tilab bahona,

Shoir Tangri taollloning bandalariga (qullariga) jovidona (abadiy, mangu) mehribon zot ekanligini, doimo bandalarining omurzish (gunohni kechirish, avf etish) uchun bahona izlab yurishini baytda ta'kidlab, Ollohning o'z qullariga nechog'lik mehribon, karami keng Zot ekanligiga urg'u bergan.

Olloh taollo o'z bandalariga tavba qilish, gunohlari uchun avf tilash imkonini ham bergan:

Ey ashk suyidin aylabon past

Do'zax o'ti shu'lasini payvast.

Navoiy Olloh o'z bandalariga mehribon zot bo'lishi bilan birgalikda, ularga gunohlarining kechirishini tilab, ko'z yosh to'ksalar, bu ashk (ko'z yoshi) suyidan do'zax o'tining shu'lasini past bo'lishini baytda keltirgan. Zero, diniy adabiyotlarda ayni masala bilan bog'liq fikrlar mavjud: "Gunohkorlarni gunohlari miqdoriga qarab azoblaydilar, keyin do'zaxdan chiqarib, jannatga yo'llaydilar. Ular jannatda abadiiy qoladilar" [1, 14].

Ollohning azamatlik qudrati oldida hech bir narsa tashbeh bo'lolmaydi. Chunki U eng buyuk, eng qudratli Xoliqdir:

Ko'k yer kibi pastu murtafisen,

Balkim yeru ko'kka muxtarisen,

Shoir Tangri qudrati oldida ko'k (osmon) yer kabi past, ammo Uning o'zi murtafi (yuksalgan, baland) dir. Qolaversa, shu yeru ko'kning muxtari (yaratuvchi, yangidan yaratuvchi) san, deydi. Baytda "ko'k" va "yer" so'zlari tazod sifatida qo'llanilib, ko'k ham Ollohning oldida yer kabi past ekanligi izohlash uchun qo'llanilgan.

Ollohning cheksiz qudratini ko'rsatuvchi jihatlar bir talay. Shulardan biri to'rt zid unurning muvofiq holda yaratganligida ham ro'rinadi:

Sun'ung bila to'rt zid muvofiq,

Hukmung bila yetti ko'k mutobiq.

Alisher Navoiy insonning yaratilishidagi to'rt unsur va Olloh tomonidan ko'kning yetti qat qilib yaratilganligini bayt mazmuniga singdirgan. Sun'ing (yaratishing, qudrating) oldida to'rt zid (tuproq, suv, otash, shamol) ni bir-biriga muvofiqdir. Hukming oldida esa yetti ko'k (osmonning yetti qavati) mutobiq (muvofiq, uyg'un) ligi ham Sening azamatlik qudratingdan nishonadir, deydi. Bu borada Xoja Bektoshiy Valiy shunday deydi: "Haq subhanaka va taolo Odamni to'rt unsurdan yaratdi. inson yaratilgan bu to'rt unurning birinchisi - tuproq, ikkinchisi - suv, uchinchisi - otash va to'rtinchisi - shamol erur" [6, 9]

Ollohdan bandasiga neki kelsa behikmat emas. Chunki Olloh o'z qullariga hech yomonlikni ravo ko'rmas:

Bizdin neki kelsa bejihatdur,

Sendin neki bo'lsa maslahatdur.

Shoir ushbu baytda bizdin (odamzoddan) nimaiki bo'lsa, ularning barchasi bejihat (sababsiz, o'rinsiz) dir. Ammo aksincha Ollohdan bizga neki kelsa bu bejiz, behikmat emasligiga urg'u bergan. Ya'ni Olloh bizga og'ir sinov yuboradimi yoki mukofot beradimi bunda o'ziga xos hikmat borligini anglab, inson sinovli kunlarga sabr qilib, baxtli kunlariga esa shukr qilishi lozimligini uqtirgan.

Tasavvuf ahllari orasida Olloh yaratgan maxluqot olami ichida eng sharaflisi INSON ekanligini bot-bot tilga olinadi:

Doyim qilibon savol varzish,
Xoni karamingdin ofarinish.

Navoiy baytda doyim savol berishni varzish (ko'nikma, odat) qilib, xon (dasturxon) karam (marhamat, saxiylik) ingdan insoniyatni ofarinish (yaratilish, vujudga kelish) ga munosib deb topding, deya o'z mulohazalarini ifodalagan. Ya'ni Ollohning marhamati sababli, uning karamidan inson degan mavjudot yaratildi va u barcha yaratiliqlardan ustunligi bilan ajralib turadi.

Ulug' tangrining qudrati oldida hamma narsa: oyu, quyosh, kunu tun va ularning o'zaro almashinishi ham hech bir qiymatga ega emas, ya'ni ulug' Tangri uchun hech bir qiyinchilik tug'dirmaydi:

Kunduz sanga bir gadoyi rusi,
Xursheddin egnida kadusi.

Navoiy kunduzga ta'rif berar ekan tashxis (jonlantirish) san'ati asosida chiroyli va ta'sirchan fikr bayon etadi. Olloh uchun kunduz bir gado, xurshed (quyosh, oftob) dan egnida kadu (gadolarning tilanib topgan aqchalarini solish uchun bo'yinlariga osib oladigan qovoqlari) bor.

Tunni ta'riflar ekan, uning qoraligi, qorong'uligi uchun chiroyli va o'rinli tashbeh (o'xshatish) hamda tashxis (jonlantirish)dan foydalangan:

Tun dargahingga tilanchi zangi,
Egnida terisidur palangi.

Tun ham sening (Ollohning) dargohingda bir zangi (qora tanli) tilanchidir. Tunning egnida esa palangi (qoplon) terisi. Shoir nazdida kun va kun almashinishi va o'z o'rnida tirishi uchun misoli bir tilanchi, gadodek tilanadi. Mazkur tushunchalar bilan bogliq fikrlar Qur'oni Karimning "Yosin", "Moida" kabi bir qator suralarda ham keltirilgan.

Navoiy kunu tun ta'rifidan so'ng daryo va tog'lar va ularning baybati ulug' bo'lsa-da, Olloh oldida hech bir qudratsiz ekanligi bilan bog'liq baytlar keltiriladi.

Daryo sanga tolibi navola,
Kishti kafida yig'och piyola.

Daryo ham sen (Olloh) dan tolib (talab qiluvchi, izlovchi) navola (in'om, ehson, nasiba, hissa) izlovchi. Kishti kaf (may quyiladigan kaft) ida esa yog'och piyola. Baytda daryoning doimo to'lib oqishi uchun Olloh tomonida yomg'irning hadya qilinishi zarur bo'lganligi uchun unga(daryoga) nisbatan in'om, ehson talab qiluvchi sifati qo'llanilgan. Uning (daryoning) qo'lidagi yog'och piyola ham suv solib to'ldiriladigan idish orqali daryo o'zining suvga to'lishi uchun Ollohdan umidvor bo'lishiga ishoradir. Bu bilan shoir hamma yaratilgan yaratilqlar Olloh izmida ekanligiga urg'u beradi.

Bizning nazarimizda qudratli, ulug'vor bo'lgan tog'lar ham Tangri taolo oldida o'z ulug'vorligini yo'qotadi, his qilmaydi:

Tog'lar tutub nechukki soyil,
Ochib etagin tilarga moyil,

Tog'lar ham soyil (so'rovchi, istovchi) dir. Shoir tashxis (jonlantirish) asosida tog'lar soyil (so'rovchi, istovchi) bo'lganligi uchun etaklarini ochib bir nima tilab o'tiradilar go'yo. Baytda tog' yonbag'irlarining yastanib yotishi, xuddi etagini ochib Ollohdan nimadir so'rab o'tirgan holatiga tashbeh qilingan.

Olloh - qudratli zot. Barchaning panohi, homiysidir:

Ya'ni bori uzradur panohing,
Bor ulchaki bor gardi rohing.

Navoiy mazkur baytda (Olloh) barcha yaratish uchun panoh (suyanchiq, homiy) ekanligini, ular esa Ollohning gardi rohi (atrofingda aylanib yuruvchi, kezib yuruvchi) mavjudotlaridir, deya Olloh qudratiga, barcha narsalar uning izmida ekanligiga ishora qilgan. Ayni masalalar Qur'oni Karimdagi "Baqara" suraning 116-oyatida yoritilgan: "...Albatta osmonlaru yerdagi barcha narsalar Unikidir. Hamma unga bo'ysunuvchidir" [7, 18]

Ma'lumki, Tangri taoloning qudrati bilan ikki olam (foniy va boqiy) yaraldi. Uning o'zi ikki olam sultonidir:

Mulkung iki bog'i ikki olam,
Sultonlig' erur sanga musallam.

Navoiy ham baytda mulkingdagi ikki bog' bu ikki olamdir, ularga senga (Ollohga) musallam (taslim bo'lish, topshirilish) xos, ammo sen ularga (ikki olamga va ulardagi jamiki ashyolarga) sultondirsan. Shoir ikki olam: boqiy va foniy dunyoni ikki bog'ga tashbeh etgan.

Shoir ikki olamni ikki bog' deb atagan bo'lsa, keyingi baytda o'z mulohazalarini davom ettirib, olamdagi oy va quyoshning qiyosini keltiradi:

Bog'ing iki vardi mehr ila mah,
Ne bog'u ne vard, allah, allah.

Ma'lumki, bog'da vard (atirgul) bo'lishi tabiiy. Shoir shu tabiiylikka rioya qilib, mehr (quyosh) bilan mah (oy) bog'dagi ikki vard (atirgul) ga tashbeh qilgan. Mazkur misrada bog' va vard hamda mehr va mah qo'shaloq tanosub fikr izchilligi va ta'sirchanligiga xizmat qilgan. Baytning ikkinchi misrasida esa Navoiy "Ne bog'u ne vard allah, allah" deya Ollohning barcha yaratishlari Uning izmida ekanligidan, Tangri taoloning qudratidan hayratga tushadi.

Hatto aql ham Olloh zot va sifati oldida hayratda:
Shonin bilmay xiradg'a anduh,
"Jallat olouhu va sha'nuh"

Navoiy Tangri taoloning azmu qudratidan xirad (aql, fikr) o'z shon (qadr, daraja) nini bilmasdan anduh (g'am, qayg'u) chekadi, deya tashxis (jonlantirish) san'ati orqali mohiyatni ta'sirli bayon etgan. Baytning ikkinchi misrasida "Jallat olouhu va sha'nuh (uning ne'matlari va qadri ortsin) mazmundagi duo keltirilgan.

Mazkur xayrli duo bilan shoir o'z hamdiga yakun yasaydi.

Hamd boblar "Xamsa" dostonidagi har bir doston tarkibida ham keltirilgan. "Xamsa" tarkibidagi to'rt doston ("Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Sabbayi sayyor", "Saddi Iskandariy") hamd bilan boshlanadi. Faqat "Hayratul abror" ibtido doston bo'lganligi uchun avval basmalayi sharif, keyin hamd keltiriladi. "Xamsa" tarkibidagi har dostonda keltirilgan hamd boblari o'sha doston mazmuniga bog'liq holda yoritilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Азизиддин Насафий. Зубдатул ҳақойиқ. - Тошкент, 1995. - 55 бет.
2. Алишер Навоий. МАТ. IX том. - Тошкент, 1992. - 393 бет.
3. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. 4 - жилд. Тошкент: Фан, 1985. - 634 бет.
4. Сирожиiddинов Ш. Умарова С. Ўзбек матншунослиги қирралари. Тошкент, 2015й.
5. Хуршид Даврон. Шаҳидлар шоҳи. - Тошкент, 1998. - 176 бет.
6. Хожа Бектоши Валий. Мақолот. - Тошкент, 2000. - 55 бет.
7. Қуръони Карим. Ўзбек тилидаги таржималари. - Тошкент, 2011. - 604 бет.